

SANG

Årg. 6 • 2025

Sang

Årg. 6 · 2025

Redaktion Lea Wierød Borčak
Uffe Holmsgaard Eriksen

Adresse Skejby Vænge 289, DK-8200 Aarhus

Mail redaktion@tidsskriftetsang.dk

Hjemmeside www.tidsskrift.dk/SANG

ISSN 2597-0518

Om tidsskriftet Tidsskriftet SANG er et forum for kritisk refleksion over sang som udtryksform. Vi bringer både forskning i og formidling om alle typer af sang fra alle faglige vinkler.

Manuskript SANG modtager mange typer indlæg, f.eks. artikler, anmeldelser, interviews og kommentarer. Se <https://tidsskrift.dk/SANG/about/submissions>

Omslag og layout Fedja Wierød Borčak

Støtte Tidsskriftet støttes af
Aarhus Kommunes Kulturudviklingspulje

AARHUS KOMMUNE

Estetikk og politikk i rallarviser

Eksempelet "Vossebanevisen"

Johan Staxrud

Ak hør, I Selskabsbrødre, vi stemmer op en Sang
om Banen her fra Bergen henop til Vossevang.
;: Der trellet har saa mangel Slav'
og mangel der har faat sin Grav
i Fjordens kolde Bølger, før nogen vidst' deraf.

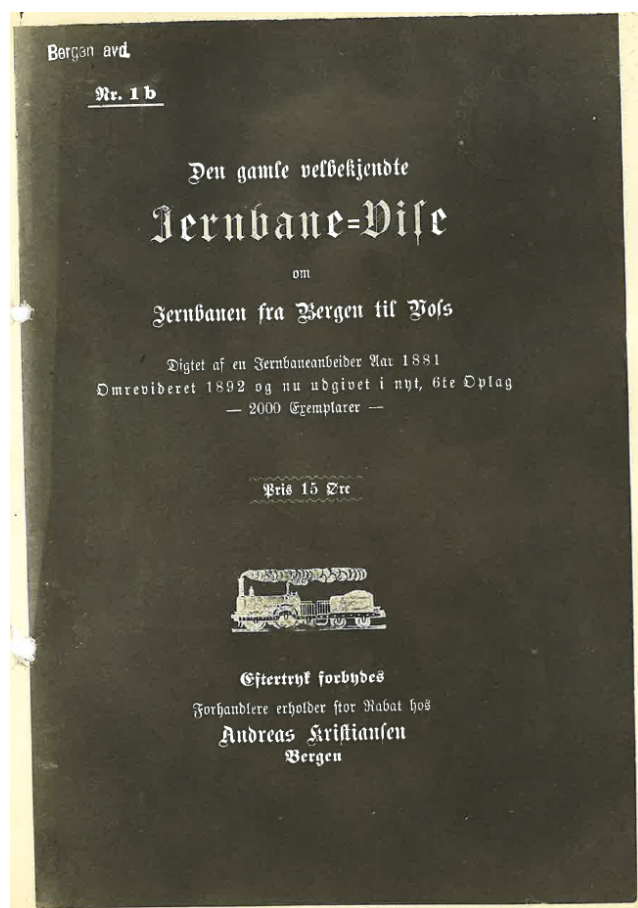
Og dette stolte Verket, som vi har faaet i Stand,
det er et Mindesmærke for hver ulykket Mand,
;: thi mangel der blev gjemt i Muld
og faldt som offer for det Guld,
hvormed de fyldte Kassen til Arbeidsherren fuld. (K9294.v)¹

Slik lyder åpningsstrofene i "Vossebanevisen", en visetekst fra 1881/1892 som forteller om anleggsarbeidet på jernbanen mellom Bergen og Voss på slutten av 1800-tallet.² Viseteksten hører inn under sjangeren *rallarviser*, en sjanger som er viet lite akademisk oppmerksomhet. Foruten å løfte fram en glemt og undervurdert sanglyrisk sjanger, er formålet med denne artikkelen å utvide den analytiske tilnærmingen til sanglyrikk. Tanken er å vise rallarvisenes litterære og

1 Alle sitater fra visa er hentet fra en fotokopi av et skillingstrykk, K9294.v (eid av Nasjonalbiblioteket i Oslo).

2 Forfatteren av artikkelen har tidligere publisert artikler om rallarviser som sanglyrisk sjanger. Noe av denne artikkelens innhold vil naturlig nok inneholde noen likheter med tidligere publikasjoner. Dette gjelder spesielt den innledende delen av artikkelen om sjanger og kontekst, og delvis det teoretiske grunnlaget i Rancières filosofi.

lyriske kvaliteter, og drøfte hvordan visse retoriske grep i en visetekst tematiserer et sentralt lyrisk og politisk moment, nemlig stemme.

Bilde 1. Forsiden av skillingstrykket K9294.v. (Fotokopi. Eier: Nasjonalbiblioteket).

Gjennom en tekstorientert analyse av "Vossebanevisen" vil jeg vektlegge sangen som en måte å se og forstå verden på. Sammenhengen mellom det estetiske og politiske vil bli undersøkt i lys av Jacques Rancières filosofi, spesielt teoretiseringen av politikk som fordeling av det sanselige, samt hvordan det hverdagslige og alminnelige kan løftes opp og dermed ha en fornyet betydning som litteratur.³ Ifølge Rancière handler stemme og tale om hvem som kan si hva i hvilken situasjon, og hvorvidt det som blir sagt har noen betydning og verdi. I *The Politics of Literature* (2011) viser Rancière tilbake til Aristoteles og den klassiske forståelsen av mennesket som politisk subjekt i kraft av

3 Rancière benytter i stor grad estetiske uttrykk innen kunst og litteratur som i utgangspunktet ikke er eksplisitt politiske, i motsetning til for eksempel "Vossebanevisen", men i artikkelen vil jeg likevel benytte Rancières begreper for å tydeliggjøre hvordan en rallarvisen kan være politisk både i klassepolitisk og estetisk forstand.

taleevnen, til forskjell fra dyrene som har stemme, men ikke tale. Det sentrale, skriver Rancière, "lies in knowing who is qualified to judge what is deliberative speech and what is expression of displeasure". All politisk aktivitet er ifølge Rancière en form for konflikt som handler om å definere hva som er "speech" og hva som er "mere growl" (Rancière 2011, 3–4). Videre i denne artikkelen vil jeg benytte betegnelsene *stemme* og *støy*, slik Rancière bruker henholdsvis "speech" og "growl". Når jeg velger *stemme* fremfor *tale* er det for å peke på sangstemmen i tillegg til å betegne den menneskelige stemmen som tale.

Litteraturens politikk handler ifølge Rancière ikke alene om forfatterens politiske standpunkt og sympatier, ei heller om hvordan sosiale konflikter blir fremstilt i en tekst, men om litteraturens iboende demokratiserende og politiske kraft. Samtidig er det et spørsmål om hva som er et uttrykk for et politisk syn, om det ikke kan være både en estetisk form og samtidig et politisk-ideologisk budskap i teksten. I den moderne litteraturen undermineres makt-haverens hierarkiske makt som taler ved at "literature is (...) the new regime of the art of writing in which the writer is anyone at all and the reader anyone at all" (Rancière 2011, 12). Litteratur kan dermed sees som en talehandling, en artikulering av stemmer som kan ta plass i en felles verden, og dermed gi en ny mulighet for hva vi ser og hvem som kan tale: "That is what the democracy of writing consists in: its garrulous mutism cancels the distinction between men of speech-in-action and men of noisy suffering voice, between those who act and those who merely live" (Rancière 2011, 13). Litteratur er på sett og vis "foreldreløs" tale, det vil si ord sluppet løs i verden uten tydelig forankring eller retning. Samtidig har ofte litteratur utvilsomt en virkning på oss som leser eller hører den. Det synes å være liten tvil om at viseteksten som blir analysert i denne artikkelen har en forankring og en retning, den virker ikke umiddelbart "foreldreløs". Likevel er det mer på spill i viseteksten enn likefram retorikk, noe den følgende analysen vil belyse. Før analysen kan begynne er det imidlertid nødvendig å gi en historisk plassering av viseteksten, samt å gå kort inn på konteksten.

Rallarkultur – danske børster, norske slusker og svenske rallare

”Vossebanevisen” ble skrevet av en *rallar*, et medlem av en arbeiderklasse som i visetekstens samtid ikke hadde noen større, åpenbar talemulighet i det offentlige, et individ hvis stemme sannsynligvis ble oppfattet som støy fremfor tale.⁴ Rallaren var anleggsarbeider, og først og fremst knyttet til jernbaneutbyggingen i Skandinavia i andre halvdel av 1800-tallet og fram til mellomkrigstiden. Jernbaneutbyggingen stod sentralt i moderniseringen av alle de skandinaviske landene, og de første jernbanelinjene stod ferdige i Danmark i 1847, i Norge i 1854 og i Sverige i 1856. I begynnelsen var det britiske entreprenører og arbeidere som stod for baneleggingen, men de hjemlige jernbanearbeidere kom til etter hvert som man stadig fikk nye banekonsesjoner og trengte arbeidskraft. I Sverige er navnet på disse arbeiderne *rallare*, et ord som ble tatt opp i norsk språk, mens i Danmark er navnet *børste*.

Charles Haugbølls *Børster. De omreisende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde belyst gennem breve og samtaler* (1955) er en samling historier om de danske jernbanearbeiderne fra omkring 1900. I boken blir vi kjent med de norske og svenske rallarenes danske brødre i arbeid og livsstil. Det er tydelig at sang stod sentralt hos børstene:

For at holde rytmen i trækket, sang vi til arbejdet. Om morgnen sang vi altid pæne artige viser, men opad dagen, når komplekserne havde fået en gang 'fusellak' [billig, dårlig brennevin], blev sangene mere kåde (...) jeg husker vor pæne morgensang, der gjerne blev gentaget, helt til de fuldbefarne gamle Børster havde drukket frokost. (Haugbøll 1955, 59)

”Morgensangen”, eller kanskje ”Frokostsangen”, som blir gjengitt, er en klassisk pålewise, hvis formål og nytte er at arbeiderne gjennom samstemt sang slipper tauet slik at slaget rammer pålen til rett tid. Kildens bruk av ’kåde’ kan peke på at pålingen, og for den saks skyld boringen, som var typisk arbeid ved jernbaneanlegget, kan ha sin overførte betydning til det erotiske og seksuelle: ”Hvis der stod folk oppe på vejen og lyttede, kunne der godt forekomme et par strofer, hvor hentydningerne til den kvindelige anatomi var temmelig fri-

4 Det må her påpekes at ”Vossebanevisen” ble skrevet i en periode der arbeiderbevegelsen i Skandinavia ble til. Blant annet blir Norsk Arbeidsmandsforbund (forløperen til Landsorganisasjonen i Norge) stiftet i 1895, en organisasjon der viseforfatteren C. A. Bernstrøm var aktiv. Det må imidlertid også påpekes at rallarene var notorisk vanskelige å få med i fagorganisasjoner, noe som kanskje kan forklare den retoriske, appellative formen i ”Vossebanevisen”.

modige” (ibid.). På samme måte som hos de norske og svenske rallarene var sangen et arbeidsredskap for de danske børstene, men ikke blottet for verbal og språklig betydning. I de norske og svenske ekvivalentene til Haugbøll, *Renhårig slusk* (1961) ved Edvard Bull d.y. og *Rallarminnen* (1949) ved Mats Rehnberg, finner man lignende historier.

Ordet rallar er opprinnelig svensk. Etymologien har blitt forklart på forskjellige måter, men den mest sannsynlige forklaringen er at ordet kommer av *rallvåg*, som er en forsvenskning av *railway*. Rallaren er en som arbeider med å legge skinner og bygge *rallvägen*.⁵ De norske anleggsarbeiderne kalte seg også gjerne for *slusk*, som betegner en slurvete, skjødesløs person, eventuelt en lurvete lasaron. Slusk ble også brukt om gruvearbeidere og veiarbeidere, men det var også ofte de samme menneskene som utgjorde arbeidsstyrkene innen jernbaneutbyggingen. Rallar, slusk og børste var ikke beskyttede yrkestitler, naturligvis, men innad i fellesskapet var det tydelig enighet om at ikke hvem som helst kunne bruke en slik betegnelse – man måtte gjøre seg verdig (se f. eks. Bull 1961, 117–127, ”Stempling til slusk”). De norske jernbanearbeiderne tok etter hvert i bruk det svenske rallar-navnet ved siden av slusk, mest sannsynlig fordi de svenske jernbanearbeiderne flokket til de norske anleggene og var mer erfarne med jernbaneutbygging. Interessant nok ble også språket blant de norske rallarene preget av den svenske påvirkningen.⁶

Det danske ordet børste har i likhet med norsk slusk en negativ betydning: en ”ubehøvlet person; raa, frastødende, simpel fyr”, og ifølge samme oppslagsverk (Ordbog over det danske Sprog) er det en avledning fra betegnelsen på ”fremstaaende, stift haar hos dyr”.⁷ De tre betegnelsene blir alle del av en viss appropriasjon, ved at innholdet blir gitt en positiv betydning ved at arbeiderne tar navnet i eie. En

5 Det foreligger flere forklaringer på ordets opprinnelse. Ifølge Svenska Akademiens ordbok kan ordet for eksempel settes i sammenheng med ”skjuta rallkärre (vid järnvägsbygge); forsla (malm o. d.) på rallbana l. rallkärre o. d.; arbeta som rallare” (https://www.saob.se/artikel/?unik=R_0001-0392.vjFN). Hanna Lund gjør rede for ordets mulige etymologi i sin korte avhandling *Rallarvisen* (Lund 1933, 180).

6 Et eksempel: den norske rallaren og visedikteren Ferdinand Iversen, som blant annet jobbet på Bergensbanen, skrev viser på norsk med svenske innslag. I ”Bergensbanevisen” står det i siste strofe ”Hvis noen vil vita hvem sjungaren er, / så er det en kompis av rallarne her. / I fjell og tunneller jeg arbetat har, / men sist på jeg på grusningen var” (Lund 1950, 101). Den samme Iversen klager over rallartidens slutt i ”Herøyvisen” fra slutten av 1920-tallet, og såkalte falske rallarer: ”Med hjemstavnsbilletten de stormede porten / og legitimertes som rallar og bus, / og dagen derpå var de alt av den sorten / der språkade svensk og begagnade snus” (Lund 1950, 119). Se også Neteland (2021). Banning, eller ”svordommar”, ble også sterkt påvirket av det svenske språket.

7 <https://ordnet.dk/ods/ordbog?select=B%C3%B8rste,4&query=b%C3%B8rste>.

rallar, en børste og en slusk bar navnet med stolthet. Stoltheten og selvbevisstheten er fremtredende i rallarvisene. På den ene siden kan rallarviser være arbeidsviser, slik som eksempelet fra Haugbøll tyder på. På den andre siden ble rallarviser skrevet for å fortelle om rallarenes liv, om drømmer og virkelighet, om den vanskelige kjærligheten, om skjebne, lykke og ulykke – ikke ulikt sjømannsvisene, som av flere blir trukket fram som rallarvisenes sanglyriske forbilde (se for eksempel Blom 1977, 265).

På sett og vis kan vi si at denne sjangeren har lidd samme skjebne som mange andre folkelige eller lavkulturelle sangtradisjoner – ikke minst i et borgerlig-dannet, akademisk henseende.⁸ Likevel, innsamlingsarbeid har blitt gjort, og i norsk sammenheng står førstebibliotekar Hanna Lund for det viktigste bidraget. Rallarvisene er opprinnelig svenske, med folkelig preg, skriver hun i *Rallarvisen* (1933). De er episk-lyriske i formen og forteller om rallarenes liv og arbeid ved jernbanen, og tidfestes til perioden mellom omkring 1870 og 1920-tallet.⁹ Lund skriver videre at et "særtrekk ved rallarvisen er dens realisme" (Lund 1933, 186). Visene forteller om forholdene rallarene levde og arbeidet under, og "hvorledes alt går for sig, nøiaktig og pålitelig, slik som han har oppfattet det, og dette trekk gir selvsagt visene en viss kulturhistorisk verdi" (ibid.). Det folkelige preget må en se i sammenheng med skillingsvisetradisjonen, eller "skillingspoesien" (Lund 1950, 7), ikke minst i valg av melodier til sangtekstene.

Det er imidlertid også i skjæringspunktet mellom tekst, musikk og arbeid at rallarvisene er interessante som kulturhistorie, og heri ligger det dessuten en utfordring. Det er sjelden slik at en visetekst har én tilhørende melodi, ei heller er det én autoritativ tekst for hver vise. Som Sverker Sörlin påpeker i *Malmbanan 100 år*: "Rallarvisorna var som regel episka och bestod av rytmiska jamber i 2/4 takt, melodierna brukade passa för vilken som helst av de texter som uppfanns. Det var bara at sjunga som man var van. Skulle texten glömmas bort lade man til ur egen fatatur" (Sörlin 1988, 50). Dette gir gjenklang i Märta Ramstens forskning på skillingstrykk, -viser og -melodier på 1800-tallet, og Ramsten påpeker at innenfor en visesjanger (under skillingsviser) kan man se melodilån som "'metodiskt', efter oskrivna regler" (Ramsten 2019, 190). Med Ramsten kunne vi kanskje si

8 De siste årene har det kommet flere bidrag som retter på dette. Se for eksempel Brandtzæg og Strand (2021), Brandtzæg og Markussen (2021), Brandtzæg (2023) og Refsum (2024).

9 For en videre innføring i rallarbegrepet, -kulturen og -visene, se Blomberg (1923), Lund (1933/1950), Briandt (1940), Hedemann (1972), Bull (1961), Solberg (1984), Sörlin (1988), Kvideland og Porter (2001), Neteland (2021), og Staxrud (2021a og 2021b).

at rallarvisene som sanglyrisk sjanger har sin "melodibank", men samtidig er det i det performative et pragmatisk henseende tilpasset bruk, enten det er til arbeid eller fest. Rallarene brukte sangen som arbeidsredskap, og til forlystelse. "Vossebanevisen" er imidlertid et eksempel på at rallarvisene også kan inneholde et tredje element: det politiske. Analysen som nå følger vil begynne med en presentasjon av visetekst og forfatter, samt forordet som ble lagt til skillingstrykket K9294.v i 1892. Etter dette vil analysen gå over i en mer detaljert lesning av viseteksten.

Visa om Vossebanen – eller om arbeiderne på anlegget

Det ble vedtatt å bygge jernbane mellom Bergen og Voss i 1874, og i 1883 ble banestrekningen åpnet. Strekningen var 107 km lang, med 51 tunneler på til sammen opp mot en mil. Forfatteren av "Vossebanevisen" er svenske Carl Anders Olsson Bernstrøm.¹⁰ Han var selv med på utbyggingen av Vossebanen, og virket senere som pioner og agitator innen arbeiderbevegelsen. Bernstrøm ble født i Sverige i 1849, og etter et opphold i Tyskland, der han deltok i politiske miljøer inspirert av den tyske filosofen og forfatteren Ferdinand Lassalle, kom han via et kort opphold i hjemlandet til Norge på 1870-tallet.¹¹ Han er også kjent som forfatter av "En ny Vise digtet Aaret 1883 og handler om Vignæs Kobberværk og Arbeidernes Forhold der i Vinter".¹² Både visa om Vignæs kobberverk og "Vossebanevisen" skildrer arbeidernes kår på begynnelsen av 1800-tallet, fra arbeidernes perspektiv. Visetekstene tar opp utfordringer som farlige arbeidsforhold, dårlig betaling og generell utbytting av arbeideren, men ikke uten å løpe en viss risiko for forfatteren selv: anleggsarbeidere som bedrev politisk agitasjon og virksomhet kunne bli svartelistet. Et beslektet begrep ble brukt om det å få sparken fra et anlegg, og begrepet dukker også opp i flere rallarviser:

¹⁰ For mer om Bernstrøm, se Odlaug (1955).

¹¹ Intervju i *Arbeidet*, 6. desember 1918.

¹² Trykt i Engen (1981), 63–68.

svartkatt. Det å få "svartkatt" betydde å bli avskjediget på dagen uten videre kompensasjon, og at dette kunne være konsekvensen av politisk eller agitatorisk ("oppviglersk") virksomhet var ikke ukjent.¹³

Bilde 2. Oversigtskart Vossebanen. Bergen by sees helt vest på kartet. Ellers kan man legge merke til listen over tunneler (kolonnen midt i bildet), og høydekurvene. (Eier: Nasjonalbiblioteket. Nederst på kartet står det: "Lithograferet av Fritz Björklund Bj." og "Den private Opmaalings lith. Anstalt, Kristiania").

13 Svartkatt vil si at man ble avskjediget på dagen og ikke fikk arbeid igjen. Det er blitt gjort historiske undersøkelser som viser at protokoller og lister med såkalte uønskede personer sirkulerte blant arbeidsgivere. Se Kjeldstadli (1982). En senere anleggsvise med samme politiske brodd, "Flekkefjordbanevisen" fra 1897, er et annet eksempel. Forfatteren av visa, Johannes Birkeland, ble svartelistet og livnærte seg etter dette ved å reise rundt på anleggene for å selge viser. Birkeland døde få år senere av sykdom (Odlaug 1955, 69.). Se også Hedemann (1972).

I dag er "Vossebanevisen" først og fremst tilgjengelig som del av visesamlinger som Lunds *Rallarviser* (1933, 1949, 1950) og Ragnvald Hedemanns *Rallarvisor* (1972).¹⁴ Ut fra opplysningene i visesamlingene ser det ut til at det opprinnelige skillingstrykket fra 1881 er tapt for alltid. Visesamlingene har derfor basert seg på skillingstrykket K9294.v. Dette trykket har tittelen *Den gamle velbekjendte Jernbane-Vise om Jernbanen fra Bergen til Voss. Digtet af en Jernbanearbeider Aar 1881. Omrevideret 1892 og nu utgivet i nyt, 6te Oplag*. Visa teller 37 strofer, og inneholder fotnoter som forklarer hvem de anonymiserte personene i viseteksten er.¹⁵ Forsiden til skillingstrykket er vist ovenfor, og en kan legge merke til forsidenes innledende etos. Dette er en vise skrevet av en *Jernbanearbeider*, og dessuten er dette en kjent, gammel vise, nå revidert (og dermed forbedret, må en vel anta). Mer trivelig virker kanskje bildet av lokomotivet som farer over forsiden, kanskje fra øst til vest. Forsiden informerer oss dessuten om at til tross for at visa bare er drøye 10 år gammel, regnes den som "Den gamle velbekjendte Jernbane-Vise". Mest imponerende er det kanskje at forfatter og forlegger kan opplyse om at den nye utgaven, i sjette opplag, er på 2000 eksemplarer.

I skillingstrykket K9294.v står det oppført "Mel. Naar Rugen staa-
ar i Blomstring". Dette, må vi anta, var en kjent melodi i samtiden, men i dag er det dessverre uklart hvilken melodi det er snakk om.¹⁶

14 Kortere varianter finnes i samlinger som *I kamp og fest: Nordisk arbeiderlyrikk* i utvalg (1936) ved Olav Dalgard, og *Den Nystemte: En samling Bergensviser* (1973) ved Jakob Skarstein. Tidsskriftet *Profil* har et utdrag med i sin femte visebok (dvs. sanghefte), med undertittelen "Sanger fra folkets kamp". I den korte omtalen står det at rallarvisene i heftet "er spesielle, for rallarne (*sic!*) var sjelden så politisk bevisste som det ser ut til her" (Berkaak og Lillehaug 1974, 13). Se for øvrig Trond Sætres artikkel "Banevisene" i *Bergensposten* nr. 4, 2015. Sætre har fått tak i et annet skillingstrykk, som også er fra 1892, men som er det andre opplaget. I dette skillingstrykket mangler Bernstrøms forord, og viseforfatteren har beholdt sin anonymitet.

15 På grunn av det store omfanget strofer har jeg sett meg nødt til å velge ut noen representative jeg ser nærmere på. Når det gjelder fotnotene i skillingstrykket kan det være interessant med et eksempel: "Men selve Gubben griner, han drev Kontrakt paa Voss", med forklaringen at Gubben griner (som er et uttrykk for djevelen) er ingeniør Fasting ved anlegget. Dette måtte man nok gjette seg til i de tidligere utgavene av visa.

16 Til nå har jeg ikke funnet ut hvilken sang og melodi det blir vist til, selv med hjelp fra Nasjonalbibliotekets Spesiallesesal og Musikkavdeling. Imidlertid er samme referanse gjentatt av Hedemann etter Lund, i tillegg til at Skarstein oppgir den samme opplysningen i *Den Nystemte*. Sætre (2015) har også møtt på utfordringer når det kommer til melodien, og konkluderer med at det ikke er noen bestemt melodi knyttet til visa. Visa er også spilt inn på plate av Pierre Ström i Sverige (1973) og av Ånen Valan og Tore Onsaker i Norge (1976). Valan/Onsaker og Ström benytter samme arrangement, som ellers er oppført med noter og gitargrep i *Raud front! Revolusjonære arbeidarssongar* (1977), Oslo: Oktober. Hver for seg synger de også et utvalg strofer, Valan/Onsaker 15 strofer og Ström 13 strofer.

Kontrafaktum¹⁷ i skillingstrykk skal hjelpe den som skal lese, synge eller spille visa, men her er det altså noe som kan ha gått tapt. Vi kan imidlertid anta at melodien som er oppgitt hos Lund, nedskrevet av Louise von Hanno, kan være sangmelodien til ”Naar Rugen staar i Blomstring” (Lund 1950, 61), en sangmelodi som nevnte Valan/Onsaker og Ström benytter i sine innspillinger.

De første åtte strofene forteller om arbeidernes situasjon ved baneanleggene, og avsluttes med å omtale Stortinget. Deretter følger en midtsekvens som skildrer ulike befalhavende, arbeidet og livet ved ulike steder langsmed banen. Fra strofe 29 går viseteksten tilbake til et mer overordnet perspektiv, og arbeidernes skjebne blir skildret. Visa avsluttes så med en apologi over dårlig versekunst i nest siste strofe, før den siste strofen knyttes til proletariatet som begrep, og tilhøreren/leseren manes til framskritt og frihet. I tillegg til å være en revidert versjon som inneholder forklaringer av hvem de anonymiserte personene er – stort sett kontraktører, ingeniører og handelsmenn – har skillingstrykket fra 1892 et forord signert ”C. A. Bernstrøm”:

Naar jeg nu har besluttet mig til paanyt at lade trykke og udgive den meget efterspurgte Jernbanevisen om Jernbanen fra Bergen til Voss, saa er det med paa Grund af gjentagne Opfordringer fra Visens gamle og nye venner. Visen er forfattet delvis med et humoristisk og spøgefuldt Præg, men Grundtrækkene og Formaalet med Visen er baaret af et dybt Alvor og en bidende ironisk Kritik over Arbeidsforholdene paa Banen, tiligemed Arbeidernes Livsvilkaar samt Kontraktørernes og andre Tyranners hensynsløse og graadige Udbytning. Hvad her er skrevet er ingen Overdrivelse. Arbejderne sukkede den gang haardt under Urætfærdighed og Brutalitæt og var ofte udsatte for bedrageri fra de overordnede Side; men alt maatte taales, ingen turde kny, og hvis det blev gjort, var det almindelig paa en forkjert Maade, og udfaldet deraf blev almindelig til Udbyttens Fordel. Arbejderblade og Fagforeninger var paa den tid et Fata Morgana, i det fjerne, som yderst faa drømte om. (K 9294.v)

Forordet kan karakteriseres som relativt eksplisitt og bitende når man leser det i dag, selv om det påpekes at visa er ”forfattet delvis med et humoristisk og spøgefuldt Præg”. Bernstrøm poengterer her hvordan urett måtte tåles, og skriver rett ut at ”ingen turde kny”. Verbet å kny betegner interessant nok en svak, kanskje uartikulert, lyd.

17 Skillingsviseforsker Siv Gøril Brandtzæg (2021, 25) skriver at ”Contrafaktum er begrepet vi bruker for å beskrive tradisjonen med å sette nye vers til en kjent melodi”.

Synonymer kan være å mumle eller brumme, men uansett er verbets betydning å uttrykke uenighet eller utilfredshet. Bernstrøms forord gir dermed leseren en inngang til teksten, som tematiserer den deliberative talen og muligheten til å ytre annet enn støy (eller kny uartikulert).

Slike politiske anslag i rallarvisene blir påpekt av Lund i *Rallarviser* (1950, 11): ”De senere års rallarviser (...) er da heller ikke rallarviser av den gamle gode sorten. Det gikk politikk i så mange av dem”. Klassemotsetning fortrenget ”den sunne arbeidsglede, den fribårne herrefølelse og den muntre overlegenhet som var de gamle visers adelsmerke” (ibid.). For det første må det påpekes at ”Vossebanevisen” uten tvil er en tidlig rallarvis, altså ikke et produkt av ”de senere år”, som Lund er inne på. For det andre kan det hende at et slikt utsagn vitner om en oppfatning av rallaren i lys av en viss vitalisme, ikke ulikt hvordan heltene i Kristofer Uppdals *Dansen gjennom skuggeheimen* (for eksempel Sjugur Rambern og Sulis-Kongen) går gjennom livet. De sterke rallarene klager ikke, de finner en vei. Denne artikkelen skal ikke drøfte vitalisme i sammenheng med rallarviser, men i det minste kan det innvendes at det ligger noe politisk i ”den gamle gode sortens” skildring av arbeidsglede, fribåren herrefølelse og munter overlegenhet. I hvert fall om vi leser visene i lys av Rancières forståelse av litteraturens iboende politiske potensial. I det følgende vil jeg vektlegge noen utvalgte momenter som har å gjøre med den lyriske utformingen, motivkretser og tematikk: tekstens henvendelse og det lyriske subjektet, arbeid, redskaper og arbeidsforhold, samt lidelse og frihet.

”Arbeidsmanden” som politisk subjekt

Henvendelsen i teksten er eksplisitt allerede i den første strofen – en tiltale med spesifikk betydning: ”Ak, hør I Selskabsbrødre, *vi* stemmer op en Sang”. Her finner vi klagerop, imperativ og presens, direkte tiltale, forbrødring, fellessubjekt, sang som handling og en referanse til sang. Relasjonen mellom tekstens subjekt og tiltalt objekt er tatt for gitt, men det sentrale er kanskje heller hvordan objektet inviteres med i sangen. De tiltalte blir gjort til (med)aktører, og vi stemmer opp en sang. Dette blir en måte å etablere subjektet i teksten på, som både er oppfordrende og inkluderende på samme tid. Fellessubjektet står til ”Selskabsbrødre”, en betegnelse som peker på den sanglyriske situasjonen, og en kan tenke seg hvordan sangen inngår i forbrødring og fellesskap. ”Selskab” er imidlertid også en betegnelse som virker

noe ubestemmelig. Der brodermotivets betydning virker åpenbar, er selskapet vanskeligere å plassere. Kanskje er det en hilsen i solidaritet, eller spiller det på en bestemt situasjon? For eksempel åpningen av banen, et møte i et forbund eller forening, kanskje til og med en samlebetegnelse for de som er ansatte ved samme anlegg og har samme arbeidsleder? Selskap står uansett til en samling av mennesker – et fellesskap. "Ak!" minner dessuten om høystil og en viss patos, og signaliserer sangens betydning. Selv om det er et klagerop står det i en sammenheng som feirer det sanglige fellesskap. Tiltalen inngår sånn sett i en relativt vanlig metareferanse til sang og fellesskap i rallarvisene.¹⁸ Visetekstens performative og selvreferensielle kvaliteter, kombinert med invitasjon til felles sang, blir et grep for å skape en opplevelse av en felles stemme.

Det lyriske *vi* som kommer til uttrykk i "Vossebanevisen" er det Dieter Burdorf omtaler som "an inclusive 'we', involving the addressed you" (Burdorf 2017, 27). Burdorf skiller mellom et inkluderende, et ekskluderende og et åpent lyrisk *vi*, som etableres gjennom tiltalen eller henvendelsen i diktet. På den ene siden taler jeget i "Vossebanevisen" til alle og enhver som vil høre (eller til og med overhører) viseteksten, og på den andre siden er henvendelsen noe begrenset i den forstand at den kan virke eksklusivt myntet på anleggsarbeiderne som var med på jernbaneutbyggingen.

I teksten blir troverdigheten i henvendelsen etablert gjennom et 'jeg', et rallar-subjekt som taler til sine arbeiderbrødre. Rallar-subjektet blir konstituert gjennom referanser til faktiske forhold, og i visa er det i arbeidet at 'jeg' og 'vi' etableres. Videre er klassetilhørighet og -kamp noe vi blant annet finner i koplinger mellom arbeidsredskaper, handling og liv. I strofe 30 heter det "Og naar vi Farvel tager fra Hammer, Spet og Bor (...) da kan vi gaa til Bloksberg, vi faar ei Tak engang", og i strofe 35: "med Arbeidslønnen er saa slet, / thi Prisen paa hver Meter, der er jo altfor net".¹⁹ En kortfattet parafrasering kunne være "Utakk er verdens lønn", men dette er igjen knyttet til produksjonsforhold og eierskap.

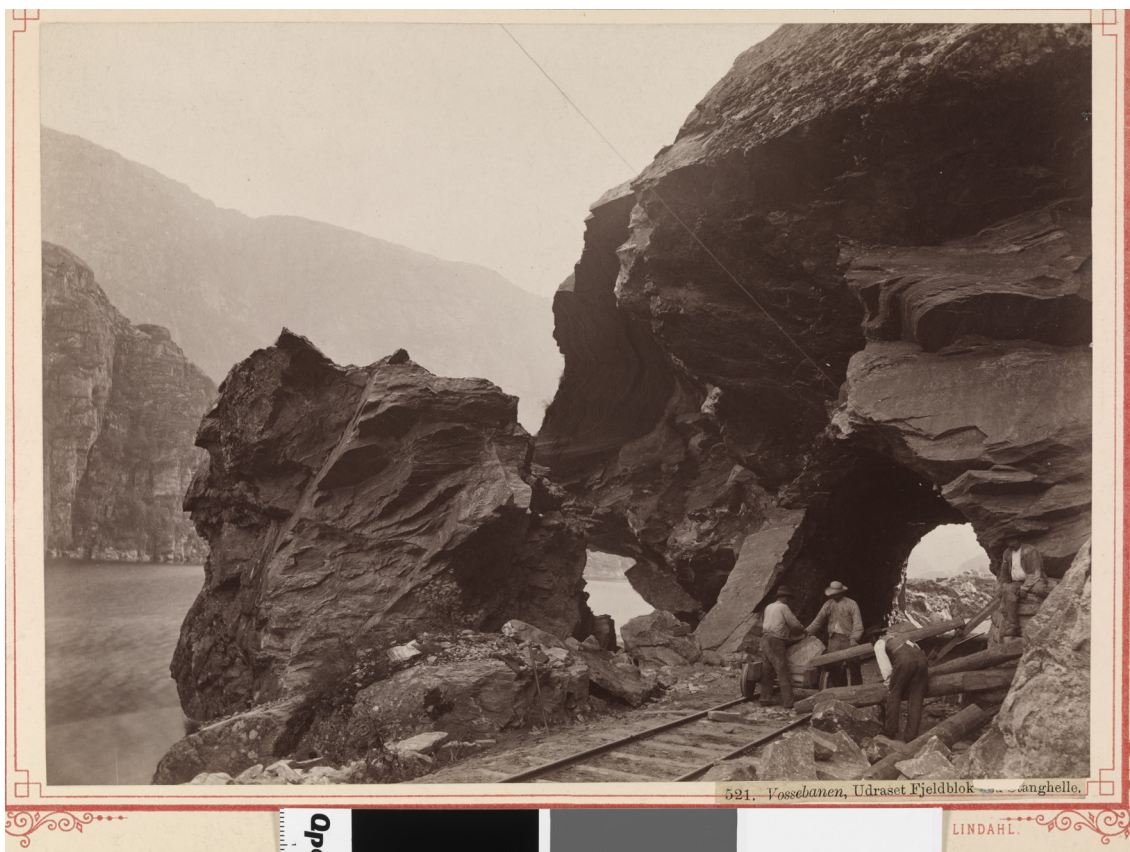
Rallaren eide i noen tilfeller arbeidsredskapene, kunne arbeide på

18 I likhet med et vanlig fenomen i skillingsviser generelt, har rallarvisene ofte en innledende strofe der teksts subjektet enten inviterer til sang, unnskylder seg for at det nå kommer en sang, eller likeframt proklamerer at "jag stämmer upp en sång" (se også Lund 1933, 185). Rollen og funksjonen til teksts subjektet minner i så måte om hvordan minstrelstrofen kommuniserer med tilhører og leser, slik Anne Sigrid Refsum har vist i sammenheng med skillingsviser (Refsum 2023, 236).

19 I visa er det imidlertid eksempel på at det kunne være gode forhold mellom arbeidsgiver og rallarene også. I strofe 21 får ingeniør Nils Henrik Bruun skryt for behandlingen av arbeiderne.

akkord, og kunne sånn sett være herre over eget arbeid – i det minste i teorien. Man kan nok si at rallaren solgte sitt arbeid, og slik sett var en tilbyder av arbeidskraft, men det ville være uriktig å si at rallaren var i stand til å definere sin egen stilling fritt fra kapitalkreftene. Hvis det er snakk om et slags eierskap i form av å eie redskapene til arbeidet, er det også eksempler på det motsatte. Arbeidere på et anlegg kunne være nødt til å leie redskaper, og skulle verktøy og annet bli slitt eller gå i stykker, måtte de selv erstatte tapet: ”:,: For Dynamit blev Trækken slem, / For raadden Plank blev Træk igjen, / Og for en gammel Trillebaar tre Gange Kroner fem”. Redskapets funksjon som metafor er allerede blitt tematisert tidligere i teksten med linjen ”at bruges som et Redskab i Kapitalens Haand” i strofe 6, og kanskje kan denne linjen peke på Bernstrøms bevisste holdning overfor rallarens stilling i produksjonsprosessen. Tenker man over rallarens posisjon er det lite som taler for at rallaren skulle ha en fullt ut selvstendig og privilegert stilling, slik også Bernstrøms visetekst gir uttrykk for.

Viseteksten, og andre arbeiderviser, kan i denne sammenheng imidlertid være preget av et paradoks, slik Bertel Nygaard har pekt på. På den ene siden er arbeideren offer for utbytting av kapitaleierne, og målet for arbeiderbevegelsen må være å fri seg fra dette åket og selv eie produksjonsmidlene. På den annen side ”ligger det dybt i arbejderbevægelsen at hylde arbejderen som arbejder og knytte stolthet til det, arbejderen allerede er og gør – en form for stolthed, der i dybere forstand bygger videre på ældre borgerlige hyldester til økonomisk foretagsomhed” (Nygaard 2018, 118). Denne stoltheten og generell fascinasjon for rallarenes og andre arbeideres bidrag til store prosjekter innen infrastruktur og lignende, kan gi grobunn for en viss mytologisering som romantiserer rallaren eller arbeideren i form av sterk maskulinitet der klagen har liten plass. Stoltheten over arbeid i ”Vossebanevisen” kan kanskje minne om borgerlig hyllest til foretaksomhet, men samtidig gir den uttrykk for en klar bevissthet om at arbeidernes arbeidskraft og foretaksomhet blir utnyttet av andre. Kanskje kan man heller tenke seg stoltheten og hyllesten som en kime til proletariatets utopiske mulighet – foretaksomhet fri fra kapitalismens utbytting.

Bilde 3. "Vossebanen. Udraset fjeldblok ved Stanghelle". (Fotograf: Axel Lindahl (tatt 1880–1890). Utgiver: Rich Andvord AS. Eier: Nasjonalbiblioteket).

I visa brukes ikke rallar-begrepet, men at "*Arbeidsmanden* han blev glemt" (strofe 8, min kurs.).²⁰ I motsetning til "rallar" som peker på en bestemt kultur og livsførsel, er "*Arbeidsmanden*" en generisk og samtidig ladet betegnelse.²¹ Særegne trekk ved rallarens arbeid er likevel poengtert. Skildring av arbeid i tunnelene er et eksempel, og dessuten benevnningen av rallarens viktigste redskaper. Spesielt feisel, bor og spett står symbolsk for rallaren og hans virke. Forsknings- og resepsjonslitteraturen påpeker at rallaren var stolt over sitt

²⁰ Bernstrøm skriver imidlertid "Tunnelslusken" i strofe 16, som tyder på at slusk var et begrep leseren ville kjenne til.

²¹ En kan også stille spørsmål om "rallar" var en utbredt og vanlig omtale av anleggsarbeideren på den tida teksten ble skrevet. Bull (1961) omtaler betegnelsen rallar i forordet til Renhårig slusk, men da mer avvisende når det brukes om en anleggsarbeider som begynte på anlegg rundt 1880. Hos Bull er det snakk om motsetningen "slusk" og "rallar", og en av kildene til Bull foretrekker utvilsomt det første. Ifølge Svenska akademien ordbok er "rallar" brukt før 1900 i svensk sammenheng, og man finner det for eksempel i avisa *Nya Helsingens*, 2. januar 1879. Et viktig eksempel på bruken er dessuten rallarvisa "Transportvisan" fra 1878 (Briandt 1940, 137–139; Lund 1950, 44–46).

arbeid,²² og det ligger en betydningsfull identifisering i det å nevne (og synge) arbeidsredskapene. Vi kan forstå redskapsnavnene som poetiske og musikalske, de betegner arbeidet og dermed bevegelsen (dansen, om man vil), og tydeliggjør sammenhengen mellom arbeid og takt og rytme.

En inndeling i oss – dem, enten anleggsarbeider mot bonde eller fattig mot rik, går igjen i flere av rallarvisene. Det samme gjelder fraser og vendinger som omtaler arbeid og arbeidsredskaper. Dette blir eksempler på at visene ”snakker” med hverandre, i en form for intertekstualitet og lån av fraser, motiver og vendinger – en felles idéverden, om man vil. Samlet utgjør visetekstene på denne måten en egenartet diskurs for og av rallaren. Isolert sett blir dessuten faste vendinger og fraser viktige markører i hver enkelt visetekst, som i ”Vossebanevisen”, der subjektet som taler eller synger *er* en ”Arbeidsmand” (eller rallar). Når dette blir sunget – av fellesskapet, i fellesskap – blir selve sanghandlingen en etablering, synliggjøring og lydliggjøring av både det individuelle og det kollektive subjektet.

Ulykker, ”trelldom” og lidelse

I visa inngår farer og ulykker i en sentral motivkrets. Motivet kan tematisere legemlige skader, men også død. Allerede i den første strofen står det om ”mangen Slav” som har ”faat sin Grav / i Fjordens kolde Bølger, før nogen vidst’ deraf”,²³ og i strofe fire står det at døden hersker slemt i tunnel og skjæring: ”Der bræktes af baad’ Arm og Ben / og ofte knustes Led og Lem, / og mangen maa som Krøbling sin Fremtid slide hen”. ”Krøbling” er noe klart konkret, men samtidig legger viseteksten her opp til en billedlig forståelse av arbeideren som hemmet av arbeidsforholdene.

Denne metaforiske linjen peker videre mot Stortinget, talerett og beslutningstaking på myndighetsnivå, og spørsmålet om allmenn stemmerett trekkes inn. Den sjette strofen forteller oss at ”Vor Stilling er en Trældom, og hvem vil lindre den? / Man binder vore hæn-

22 Se for eksempel Lund (1933), Bull (1961), Pihl (2016).

23 I *Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år* (1955) skriver Kåre Odlaug at Bernstrøm neppe overdriver i omtalen av de farefulle arbeidsforholdene, se også kapittelet ”Når visa vil ende i moll” (Odlaug 1955, 76ff). Se ellers Gubberud (1983, 33): ”Utnyttelsen av arbeidskraften var grov og det var ingen sosial sikkerhet i tilfelle ulykker”. Se også Bull (1961), ”Fagforeringsfolk”, 275–294, og Trond Berghs *Jernbanen i Norge 1854–2004*, bd. 1: Nye spor og nye muligheter (2004). Bergh gir her en kort innføring i kontraktørssystemet.

der, saa vi kan ingenting / :; Fra Stemmeret og Landets Ting / vi lukkes ud og sendes hen / at bruges som et Redskab i Kapitalens Haand". Kampen for stemmerett var viktig for arbeiderbevegelsen, og en kan ane Bernstrøms kjennskap til sosialisme, marxisme og arbeiderbevegelsen på kontinentet. Samtidig aktualiseres *stemme* i en annen betydning enn sangstemmen i den første strofen. I strofe 8 heter det "I selve Stortings-Salen der tales frit og høit / om alle Landets Plager, der presser By og Bygd, / :; men Arbeidsmanden han blev glemt, / til hans Forsvar gaar ingen frem". Strofen gir tydelig gjenklang i Rancières problematisering av stemme og støy i "The Politics of Literature", der stemme settes i sammenheng med den deliberative tale, mens støy er et primitivt uttrykk for misnøye (Rancière 2011, 3–4). De med makt *taler*, mens arbeidsmannen ingen *stemme* har. Stemme og tale er med andre ord forbeholdt de som har sin plass i samfunnets høyere sjikt.

Farer og risiko for skader forårsaket av arbeid og natur settes dermed opp parallelt og i indirekte forstand i sammenheng med en annen ytre trussel, knyttet til øvrighet og de som besitter makt. Viseteksten gir uttrykk for en oppfattet urettferdighet, i form av fravær av sikkerhet, forsikring, rettferdig lønn og anerkjennelse for det arbeidet som blir utført. Arbeideren er stemmeløs, men synger videre til arbeidet, og viseteksten kan vi dermed forstå som en retorisk og politisk handling knyttet til frihet og rettigheter, som i strofe 26:

Ja skjønt vi gik som Træller, vort Mod vi tabte ei,
vi tog os Tur til Bergen og leved paa Galei,
:; Vi skraalede med fulde Glas
og hurrede for all den Spas
og for de smukke Damer, der likte vor Kalas.

Trelldomsmotivet fremstår muligens lettsindig i dag, men strofen peker på hvordan arbeideren er prisgitt systemets ordninger. Friheten består i å feire livet, kanskje romantisert som et ideal for rallaren. Mot blir satt i sammenheng med ukuelighet ettersom arbeiderne ikke lar seg knekke, og det ligger en overflatisk gevinst i at "smukke Damer" "likte vor Kalas". Denne formen for kontrastering mellom rallarens arbeid og fritid er et gjenkjennelig motiv fra rallarvisene. I det ene øyeblikket blir det fortalt om brutale arbeidsforhold, og i det neste blir oppmerksomheten vendt mot frihet og livsbejæelse, som i strofe 25 " :; Vi stemte op en lystig Sang / i Takt med Mineborens Klang, / og Vennen, som vi elsked, den tog vi paa vort Fang". Slik Haugbølls kilde forteller om arbeidssangens antydninger til den kvinnelige anatomi (nevnt ovenfor), er det kanskje påfallende i "Vossebanevisen" at

”Mineborens Klang” står i sammenheng med ”Vennen, som vi elsked, den tog vi paa vort Fang”. Selv om rallarvisene sjelden er overdrevent eksplisitte i sine skildringer av fest og kurtise, ligger det en seksuell kraft over en slik framstilling. Det maskuline og vitale i arbeid og livsførsel ellers blir satt i sammenheng, og det taler for en kobling mellom frihetslengselen i arbeid og politikk og drømmen om det frie liv – kanskje også i form av ”frie forhold” mellom menn og kvinner.

I strofe 16 og 17 er nød og lidelse koplet til hjemmet og de små, og den vanskelige situasjonen for arbeidere med familie kommer fram:

Den Vinter en og otti, den var baad’ streng og fæl;
vi sprængte Fjeld og Blokker, vort Brød var knapt ligevel
;: og Koner maatte betle Brød
av Tunnelsluskens Overflod.
De smaa de sad i Hjemmet og led baad’ Trang og Nød.

Ja, uden varme Klæder til Værn mot Frost og Vind
sad de smaa Børn i Hjemmet med Taarer paa sit Kind
;: og Veden den var sluppen op
og med Kreditten var det stop.
Paa Banen op ved Bolstad er dette foregaa’t.

Ifølge strofene har det lite å si at man utfører et tungt arbeid som er til fellesskapets og nasjonens gagn, så lenge man er en lavtlønnet anleggsarbeider med tilnærmet ingen rettigheter. Vinteren 1881 var svært hard i det aktuelle området (Voss – Hardanger), og lidelsene var store. På dette punktet i visa virker det som en underdrivelse å karakterisere innholdet som et uttrykk for misnøye. Ved å vise fram nøden gjennom sangen blir arbeidernes situasjon høyst aktuell, og nøden gjelder ikke bare arbeiderne selv. Ved å knytte an til hjemmet og uskyldige barn er virkningen at også disse får en stemme. Ser vi til Rancières poengtering av de stemmeløse kan vi altså utvide stemmerepertoaret. Den ironiske vendingen med koner som baker brød ”av Tunnelsluskens Overflod” utgør i samspill med ”de smaa” i strofens siste linje en mørk og tragisk ironi. Det er ikke bare et enkelt individ dette gjelder – det rammer en kjerneenhet i samfunnet: familien. Dermed utvides ”the inclusive we” (jmf. Burdorf) til å favne om både ungkar og familien med barn og foreldre. Fortellingen om rallaren i ”Vossebanevisen” blir dermed mer nyansert enn forenklete klisjéer om hardt arbeid, festing og arbeiderens misnøye med sin egen situasjon: den inngår i en større fortelling om de lavere klassers kamp for tilværelsen.

Stemme, sang og politikk

Kjennskap til baneanlegget og rallarlivet gjør subjektet i teksten til et troverdig tidsvitne, men vi kan også se bruken av subjektsformene "jeg" og "vi" i et noe annet lys. I "Estetikken som politikk" (fra *Malaise dans l'esthétique* (2004) oversatt til norsk i *Estetisk teori* (2008)), sier Rancière at politikk handler om hvem som har tid og hvem som ikke har tid til å innta plass i et felles rom. Det handler om mulighet til å bruke stemmen (strupe) til noe mer enn bare å uttrykke smerte. Den som etablerer seg i dette fellesrommet kan tale til hele fellesskapet. Dermed blir subjektet (enten det er et individuelt eller kollektivt subjekt) deltagende i en felles offentlighet og et felles rom. De som "tar seg tid" er i denne sammenheng noen som i utgangspunktet nettopp *ikke* har hatt muligheten tidligere. Dette er en måte å innta en ny posisjon på, og gir mulighet til å slå sprekker i den etablerte offentligheten. Posisjoner og identiteter kan dermed endres, og de kan inndeles på nytt. Dette innebærer at definisjonen av hva som er støy og hva som er ord kan endres, og man kan forandre på hva som er synlig og hva som er usynlig. Dette, sier Rancière, utgjør det han kaller fordelingen av det sanselige. Rancière opererer også med en bestemt forståelse av hva politikk er: "Politikken består i å rekonfigurere delingen av det sansbare som definerer det som er felles i et fellesskap, og å innlemme nye subjekter og objekter i det, å gjøre synlig det som før var usynlig og la de som tidligere ble oppfattet som larmende dyr å bli hørt som talende mennesker" (Rancière 2008, 536).

Ifølge Rancière er politikk en bestemt handlingsform, og denne er igjen knyttet til stemme og språk (som kan arte seg på forskjellige måter i forskjellige situasjoner og medier). Innledningen til "Vossebanevisen" etablerer en slik stemme, som tidligere ikke hadde noen opplagt mulighet til å bli hørt. Dette knyttes eksplisitt til sang som handling. Dessuten er anonymiteten i utgangspunktet viktig. Hvem som har skrevet teksten var de ti første årene ukjent, det kunne være hvem som helst. Bernstrøm satte riktignok navnet sitt på skillingstrykket i 1892, men da visa ble gitt ut første gang må den anonyme stemmen ha hatt en viss politisk kraft. De stemmeløse, de "som ikke har tid", får med den avsenderens anonymitet en porøs posisjon de kan innta. Anonymiteten er dessuten en underminering av makt og konsekvenser, ettersom ingen kan holdes direkte ansvarlig.

I *Sanselighetens politikk* (2013) setter Rancière det estetiske og politiske i direkte sammenheng med den faktiske og fysiske verden vi lever i:

Det er oppdelingen av tid og rom, av det synlige og det usynlige, av tale og støy som definerer både politikkenes sted og det som står på spill i politikken som erfaringsform. Politikk består av det man ser og det man kan si noe om. Den består av de som har kompetanse til å se og evne til å uttale seg om rommets egenskaper og tidens muligheter. (Rancière 2013, 12–13)

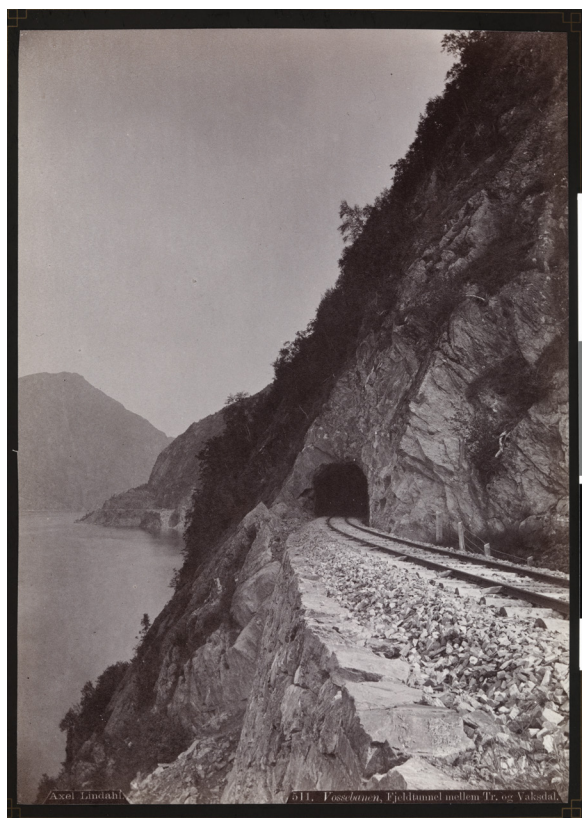
Rancière gir imidlertid uttrykk for at det ikke nødvendigvis er kunstens (i dette tilfelle litteraturens og sanglyrikkens) tematiske side og innhold som utgjør den politiske handlingen, men derimot hvordan det estetiske uttrykket gjør et nytt perspektiv mulig.²⁴

Forordet til skillingstrykket fra 1892 gir lesenøkler til visa, men det kan ikke alene virke som en fullt ut troverdig inngang til teksten. Forordet forbereder leseren, og forklarer teksten nærmest apologetisk (til et visst punkt). Dette kan forstås i sammenheng med hvordan Rancière omtaler mulige strategier kunstneren kan ta i bruk. I *Den emansiperte tilskuer* skriver Rancière om ”kunstnerne som setter seg fore å endre grensene for det som kan sees og sies; å vise fram det som ikke ble sett; å gi et annerledes bilde av det som det var altfor lett å se; å gi en sammenheng til det som ikke hadde noen sammenheng” (Rancière 2012, 100). Forordet i utgaven fra 1892 er kommet til etter at den opprinnelige teksten er trykket og publisert, og etter 11 år setter forfatteren navnet sitt på skillingstrykket som en autoritativ handling og bekreftelse av etos.

Rancière benytter også betegnelsen fiksjon, eller fiksjonens virke, og skriver at ”Fiksjon innebærer ikke å skape en imaginær verden. Den er det arbeidet som skaper dissens, ved å forandre rammene, skalaene eller rytmene, ved å konstruere nye forbindelser mellom det tilsynelatende og virkeligheten” (ibid.). ”Vossebanevisen” blir stående som en sammenkopling av relativ opplevelse av arbeid og virkelighet, og gjennom sin sanglyriske form gir den uttrykk for individuell erfaring samtidig med at teksten appellerer til en kollektiv samling gjennom sang som handling. En kan sammenligne appellen om å samle seg i viseteksten med hvordan nasjonalsanger er del av en kollektiv bevissthet, og hvordan slike fungerer symbolsk i

24 Betydningen av Rancières politikk-begrep blir kanskje enda tydeligere når man husker på at et sentralt ord og begrep i hans filosofi om det sanselige og det politiske er *mésentente*, det vil si uenighet, eller ”usemjelogikk”, som det heter i Atle Kittangs framstilling av Rancières filosofi i *Diktekunstens relasjoner* (2009). Kittang (2009, 58) forklarer Rancières ”politikk” som ”namnet på det som skjer når ein slik ’offentleg orden’ [samfunnsorden, statsforfatning, styresett] blir utfordra av dei som ikkje har del i denne ordenen”. De som ikke har del i denne ordenen er de som ikke har stemme, som ikke kommer til orde og er usynlige – de som ikke kan eller får delta innenfor rammene som er satt for menneskenes liv (ibid.).

konstitueringen av kollektiv identitet. I sangteksten blir fellesskapet av arbeidere og deres familier gjort synlig, mulig og virkelig fordi det ikke bare er en skildring av faktiske hendelser og gjenkjennelig som sådan, men fordi sangen gjør det virkelig som kroppslig og fysisk uttrykk i en reell verden. Sangen kan i likhet med Rancières "fiksjon" bli det som skaper dissens – en kollektiv stemme som forandrer skalæne og rytmene.

Bilde 4. "Vossebanen. Fjeldtunnel mellom Tr. [Trengereid] og Vaksdal". Bildet gir et godt inntrykk av landskapet rallarene arbeidet i. Støttmuren til skinnegangen, tunnelinnslagets plassering, fjellskjæringa på innsiden og brattheten ned mot fjorden er alle elementer som vitner om rallarenes innsats. (Fotograf: Axel Lindahl (tatt 1880–1890). Utgiver: Rich Andvord AS. Eier: Nasjonalbiblioteket).

Sang og samling

Den sanglyriske skildringen av rallarenes liv i "naiv umiddelbarhet og krass realisme" (Lund 1933, 7), setter liv og arbeid i sammenheng med det estetiske. Virkeligheten blir ikke sminket, men fremstilles i estetisk form. Samtidig står hver rallarvise i løpende sammenheng med andre rallarviser, og i sammenheng med historiene om rallarene som for eksempel i samlingene til Haugbøll, Bull og Rehnberg. Kjente og ukjente rallardiktere tar i bruk det som allerede er sagt, det som allerede er sunget, og omsetter det i skrift. "Vossebanevisen" avslutter med det personlige pronomenet "jeg", men ellers er den preget av det kollektive "vi", som tydelig etablerer et kollektivt blikk og en kollektiv mentalitet. Samtidig er den realistiske skildringen en form for mimetisk diktning som forsøksvis gir representasjoner av rallarens liv og virke.

Litteraturens politiske kraft ligger i det Rancière betegner som det stumme ordets vilkårlige vandring, og det er nettopp her ordets og språkets virke i "Vossebanevisen" har noe av sin mulige effekt. For det første er viseteksten et narrativ fra anlegget, og skildringen er virkelighetstro i den forstand at den tegner et sannsynlig og gjenkjennelig bilde av det omtalte. For det andre er den lyriske utformingen et signal om en løsrivelse fra det mimetiske, der ordenes og språkets rytme og klang både er meningsbærende og ikke meningsbærende. I kraft av å være poetisk diktning er viseteksten kunst. For det tredje legemliggjør sanglyrikken stemmen, slik at det omtalte blir et kroppslig uttrykk gjennom sangen. Rancière poengterer at litteraturens demokratiske og politiske element ligger i at hvem som helst kan skrive, og hvem som helst kan lese – og kanskje er det nettopp den som i utgangspunktet ikke er tenkt som leser som faktisk leser. I og med at "Vossebanevisen" er sanglyrikk, er det imidlertid enda et element som spiller inn i fordelingen av det sanselige, ikke minst når det kommer til hva som er synlig og hva som kan bli sagt. I tilfellet "Vossebanevisen" handler det også om hvem som kan høre, og hvem som kan synge.

"Vossebanevisen" inviterer til deltakende lesning, og i sin samtid må den ha hatt en viss virkning på de som leste den. Etterspørselen som fører til at den blir trykket opp igjen i 1892 vitner om dette. Politiske ytringer i form av sang og lyrikk var ikke uhørt eller nytt i 1881 eller 1892. Samtidig kan man stille spørsmål om hvorfor skillingsvisa synes å være egnet til et slikt formål. Er det et viktig poeng at skillingstrykk var relativt billige å produsere, og enkle å distribuere? Kanskje ligger det noe i at den lyriske formen signaliserer noe høyverdig, at det er et eget alvor over sanglyrikken? Kanskje har sanglyrikken en

egen kraft som virkemiddel i en retorisk og politisk hensikt, som sang i fellesskap?²⁵ Utvilsomt har også rallarenes og sluskenes forhold til sang i arbeid og ved fest hatt en betydning for valget av form.

Sangens samlende kraft har historikeren Erling Sandmo reflektert over: "Samsangen kombinerer behovet med å gestalte et sosialt fellesskap med opplevelsen av å bli en annen, av å overskride det egne, smale livet. Stemmenes fellesskap blir en ny, annen stemme, en klang som ikke er det samme som summen av delene" (Sandmo 2017, 252). Noe som muliggjør denne overskridelsen, foruten den lydlige sangen, er den inkluderende henvendelsen i viseteksten. Man kan i den sammenheng samtidig stille seg spørrende til om ikke "Vossebanevisen" har en sterk appell også som lesestykket, hvori den like sterkt illuderer sang i fellesskap i kraft av sjangermessig utforming.

Den samlende kraften i sangen som Sandmo peker på, kan en desuten reflektere over om ikke er noe av et historisk betinget fenomen. Hvor ofte hører man sang ved arbeidsplasser i dag? Hvor ofte er sang en del av arbeidet, eller hvilke arbeidsgrupper har sine egne sanger? Sangen har forstummet ved anlegg og til arbeid, men hva skjedde? Lund peker allerede i *Rallarvisen* på endringen i lydlandskapet ved anleggene ved overgangen fra manuelt arbeid til maskiner som gjør jobben (Lund 1933, 204). Støyen fra dampdrevne og hydrauliske maskiner overdøver sangen, og etter hvert gjorde mekaniseringen av anleggsarbeidet sangen overflødig som hjelpemiddel. På samme tid gjorde muligheten til å spille av musikk på grammofon og senere radio sjarmørsangeren overflødig i brakka. En kan si at teknologien vinner fram på arbeidsplassen og andre steder, og fortrenger den menneskelige stemmen. Samtidig kan en i dag vanskelig tenke seg for eksempel butikkmedarbeidernes, lagerarbeidernes eller taxisjåførenes arbeidsviser. Kanskje er det fraværet av felles arbeid, eller 'samse tak' som rallarene ville si, som har tatt livet av arbeidssangen. Det samme gjelder arbeidsvisene til sjøs, som halesjantier eller pumpesjantier. Kanskje har musikk og sang blitt til noe privat, slik bruken av hørselvern, hodetelefoner og ørepropper kan tyde på. En kan også innvende at arbeidsplasser med mye støy er helseskadelige og en fare

25 Ted Gioia har undersøkt arbeidssangenes og arbeidersangenes kulturhistorie i boka *Work Songs* (2006), og derunder arbeiderbevegelsens bruk av sang i arbeider- og klassekamp. Blant annet skriver Gioia: "Certainly the songs of the labor movement served to protest work conditions, but they did much more than just articulate grievances. They rallied individuals around a common cause and won adherents among the undecided through the infectious quality of music. They blurred the line between politics and art, and as such reached people and places when more conventional methods of advocacy might have failed" (230).

for hørselen, og at beskyttelse av nettopp hørsel kanskje blir det viktigste. På den annen side har (noen av) rallarvisene gått inn i en kulturarv som fortsatt fremhever sanglyrikken og fellessangen som et felles gode og en samlende handling. Inkluderingen av "Vossebanevisen" i sangbøker og -hefter, også i tiden etter andre verdenskrig, tyder på det.

Det som kan komme

"Vossebanevisen" er ikke enten fiksjon eller historisk framstilling, men begge deler. Det er en ytring om verden og virkeligheten, ikke en etablering av en annen verden. Samtidig spiller viseteksten på skapende og fiksjoniserende elementer gjennom poesi, retorikk og narrativ. I avslutningen av visa, i strofe 35, med linjene "Men alltid ligger roligt, til vi tar Sagen fat / med Feislen og med Boren og slaar et Hul i en Fart" blir betydningen til arbeiderne ved jernbaneanleggene påpekt, og så klart er det noe symbolsk over at redskapene "feisel" og "bor" er handlingsdrivende. Det kan fattes vedtak og det kan bli bevilget konsesjoner og økonomisk støtte, men ingenting blir gjort uten rallarene. Overført kan man også tenke seg dette i sammenheng med avslutningsstrofens formaning til "Frihed og Fremskridt":

Om nogen ønsker vide, hvem Visen digtet har,
mit Navn jeg under skriver, det er vel lige bra?
;.: Jeg træffes baade her og der
og midt i Proletarens Hær,
til Fremskridt og til Frihed jeg mane vil enhver.

En visetekst kan som skjønnlitteratur gi oss innsyn i avsenderens situasjon og mentalitet, og den kan gi oss innblikk i tidligere tiders sosiale og økonomiske forhold. Men virkningen av teksten ligger også utenfor en slik forståelse av viseteksten som utsagn. "Vossebanevisen" forteller om liv og virkelighet som smaker av stein, jord, feisel og bor; teksten er en synlig- og lydliggjøring som utsier noe om verden og virkeligheten; dette er litteratur som er politisk i form av sosial anklage, men også som lyrisk diktning.

Sangteksten er så lang og omfattende (37 strofer) at det er urimelig å regne med at den ble sunget i sin helhet. Ettersom den ble trykket første gang etter at banen åpnet, ble den ikke brukt under arbeidet, men det er ikke ukjent at slike viser ble solgt rundt omkring på anleggene og i brakkene der rallarene bodde. Hvorvidt den ble sunget av rallarene til arbeid eller fest vet vi ikke, men vi kan anta at

den har sirkulert blant arbeiderne. Det faktum at viseteksten er tatt med i flere samlinger med arbeidersanger opp gjennom 1900 – tallet taler også for at visa har vært kjent i arbeiderbevegelsen. ”Vossebanevisen” er dessuten den eldste rallarvisa vi kjenner til på norsk, og tjener på mange måter som et forbilde for senere rallarviser (se for eksempel *Bygningsarbeideren* 1949, 258).

Omfanget peker på lyrisk og estetisk overskudd fra forfatterens side. Omfanget vitner dessuten om at når rallarsubjektet lar sin stemme bli hørt, kan det bli gjort utførlig. Idéen om politikk som en fordeling av det sanselige vil ha betydning for hvordan vi kan oppfatte en så omfattende tekst. ”Vossebanevisen” legger beslag på tid, den opptar rom, og den kan forandre hvordan vi ser og snakker om verdens fenomener. Viseteksten tematiserer muligheten til forandring i og med seg selv: den som synger og den som hører sangen kan oppdage seg selv som subjekt i det kollektive. Det er en gjøren til, eller tilblivelse av, et subjekt med politisk potensiale.

Litteratur

- Bergh, Trond. 2004. *Nye spor og nye muligheter: 1854–1940*, bd. 1: *Jernbanen i Norge*. Oslo: Vigmostad og Bjørke.
- Berkaak, Odd Are og Steinar Lillehaug, red. 1974. *Profil-viseboka: Sanger fra folkets kamp*. Oslo: Profil.
- Blom, Ådel Gjøstein. 1977. *Folkeviser i arbeidslivet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blomberg, Harry. 1923. *Om skeppet Skulda och mördaren Nordlund: Axplock ur skillingspoesien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Brandtzæg, Siv Gøril. 2021. ”Dommedag og skøytelep”. I *Skillingsvisene i Norge 1550–1950*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, 9–44. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Brandtzæg, Siv Gøril og Karin Strand, red. 2021. *Skillingsvisene i Norge 1550–1950*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Brandtzæg, Siv Gøril og Bjarne Markussen, red. 2021. *Arven fra skillingsvisene*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Brandtzæg, Siv Gøril. 2023. ”’Lad dem tone dybt og længe’ – Skillingsviser som sanglyrikk”. I *Sanglyrikk: Teori. Metode. Sjanger*, redigert av Ole Karlsen og Bjarne Markussen. 243–280. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Briandt, Manne. 1940. *Med slägga, borrh och spett: Rallarehistorier och visor*. Stockholm: Björck & Börjessons Bokförlag.
- Bull, Edvard. 1961. *Renhårig slusk*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Bygningsarbeideren*. 1949. Vol. 24, nr. 1–12. Oslo: Norsk bygningsindustriarbeiderforbund.

- C. A. 1918. 6. desember. *Arbeidet*. Intervju, s. 11–12.
- Dalgard, Olav, red. 1936. *I kamp og fest: Nordisk arbeiderlyrikk i utvalg*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Engen, Arnfinn. 1981. *Vaagn op arbeider! Tiden er nær: Skillingsvisa i arbeidarkampen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gubberud, Ivar J. 1983. *Vossebanen 1883–1983: En beretning om Vossebanens tekniske, økonomiske og politiske historie gjennom hundre år*. Oslo: Norsk jernbane-klubb.
- Hedemann, Ragnvald. 1972. *Rallarvisor*. Stockholm: Prisma.
- Kittang, Atle. 2018. *Diktekunstens relasjoner*. Oslo: Gyldendal.
- Kjeldstadli, Knut. 1982. "Svartebøker og seddelkataloger – 'et frygteligt våben mot en helt forsvarsløs arbeider'", *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2: 137–152. Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. https://www.arbark.no/eldok/Arbeiderhistorie1982_20.pdf.
- Kvideland, Reimund og Gerald Porter. 2001. "Working the Railways, Constructing Navy Identity". I *Imagined States*, redigert av Luisa Del Giudice og Gerald Porter, 80–97. Denver: University of Colorado Press.
- Lund, Hanna. 1933. "Rallarvisen". I *Norvegica: Minneskrift til femti-årsdagen for opprettelsen av universitetsbibliotekets Norske avdeling: 1883 – 1. januar – 1933*, 179–208. Oslo: Grøndahl.
- Lund, Hanna. 1950. *Rallarviser*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Neteland, Randi. 2021. "'...skall en by anlägas upi høga nord': Språklig variasjon i Rombaksvisa". I *Skillingsvisene i Norge 1550–1950: Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, 349–386. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Nygaard, Bertel. 2018. "Til Arbejdet fremad i Kor: Fællessang i arbejderbevægelsen". I *Fællessang og fællesskab*, redigert av Stine Isaksen, 111–128. Herning: Sangens Hus.
- Odlaug, Kåre. 1955. *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*, bd. 1. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Pihl, Per Jonas. 2016. "Den supglade rallaren? Manligt og omanligt i norrbottenska rallarvisor, 1880-tal till 1937". Selvstendig arbeid på Master-nivå, Umeå: Universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1442635/FULLTEXT01.pdf>.
- Ramsten, Märta. 2019. *De osynliga melodierna*. Stockholm: Svenskt visarkiv/Sta-tens musikverk.
- Rancière, Jacques. 2008. "Estetikken som politikk". I *Estetisk teori*, redigert av Arnfinn Bø-Rygg og Kjersti Bale, 533–550. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rancière, Jacques. 2011. *The Politics of Literature*. Cambridge: Polity Press.
- Rancière, Jacques. 2012. *Den emansiperte tilskuer*. Oslo: Pax Forlag.
- Rancière, Jacques. 2013. *Sanselighetens politikk*. Oslo: Cappelen Damm.
- Refsum, Anne Sigrid. 2023. "'Eg, som en Vise kun er': Fortellende stemmer i norske skillingsviser". *Edda*, nr. 4: 230–243.

- Refsum, Anne Sigrid. 2024. "Skillingsvisene i Norge ca. 1780-1860: Mellom muntlighet og massemedium". Doktorgradsavhandling, NTNU.
- Rehnberg, Mats. 1949. *Rallarminnen*, Stockholm: Nordiska museet.
- Solberg, Olav. 1984. "Blandt villeste fjelle...": Om rallarvisediktaren Ferdinand Iversen". I *Sumlen: Årsbok for vis- og folkmusikforskning*, 67–81. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Sandmo, Erling. 2017. "Mange sanger i historien: Om koret som ramme rundt tidlig-moderne tidsforståelser". I *I det lange løp: Festskrift til Jan Eivind Myhre*, redigert av Arne Hveem Alsvik, 252–264. Oslo: Pax Forlag.
- Skarstein, Jostein. 1973/1994. *Den nystemte: En samling Bergensviser*. Oslo: Gyldendal.
- Staxrud, Johan Magnus. 2021a. "I Gällivare trakter': Om sjangertrekk og mening i ei rallarvise". I *Puls* 6, 145–168. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Staxrud, Johan Magnus. 2021b. "Rallarvisa som rallarpop", i *Arven fra skillingsvisene*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Bjarne Markussen, 83–118. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Sætre, Trond. 2015. "Banevisene". *Bergensposten* 18 (4): 26–34. Bergen: Statsarkivet i Bergen.
- Sörlin, Sverker. 1988. "Järnvägen som kulturbärare". I *Malmbanan 100 år*, redigert av Kjell Lundholm, 11–92. Luleå: Norrbottens hembygdsförbund och Stiftelsen Norrbottens museum.

SKILLINGSTRYKK

- K 9294.v. *Den gamle velbekjendte Jernbane-Vise om Jernbanen fra Bergen til Voss*. Bergen 1892. Andreas Kristiansen.

MUSIKKINNSPILLINGER

- Ström, Pierre. 1973. *Rallarvisor*. Stockholm: YTF.
- Valan, Ånen og Tore Onsaker. 1976. *Rallarviser – Akk Hør, I Selskapsbrødre, Vi Stemmer Op En Sang*. Oslo: Plateselskapet Mai.

Abstract

Aesthetics and Politics in *rallarviser*: The Example of "Vossebanevisen".

This article examines the aesthetic and political dimensions of a Norwegian navy song, a 'rallarvis' titled "Vossebanevisen" (1881/1892). Besides the historical context, the analysis is focused on the literary and lyrical qualities of the song lyric. The following discussion aims to examine how certain rhetorical devices in song lyrics can be part of political subjectivization. The central issue of this political subjectivization is that of voice (or lack thereof). To support the argumentation, the analysis and discussion draws on the aesthetic and political philosophy of Jacques Rancière.

Keywords: song lyrics, navy songs, working class literature, broad-side ballads, aesthetics, politics and literature, Jacques Rancière.